

השלמות לספר "פתחי תפילה ומועד"

הספר "פתחי תפילה ומועד" נתפרסם בשנת תש"ע. סקירה על הספר כתבו: יואל קטן, המעין, נ (תמוז, תש"ע), עמ' 113-114; עוזי פוקס, מקור ראשון, ל' בתשרי תשע"א (8 אוגוסט 2010); אליעזר בראדט, אתר The Seforim blog, 10 ספטמבר 2011. בהשלמות כאן נמצאים תיקונים והערות. ברם, לא הוספתי עידכונים לכל האמור בספר, אלא רק במקרים מסויימים. הבאתי כאן הערות שקיבלתי, ותודתי נתונה למעירים שטרחו ושלחו לי את דבריהם. הערות שקיבלתי מכן דודי הרב מנחם אדלר ציינתי בקיצור: רמ"א. להבדיל בין החיים ובין המתים, הערות שקיבלתי מידידי המנוח רד"צ הילמן ז"ל ציינתי בקיצור: רד"צ, ויהיו שפתותיו דובבות. בדרך כלל העתקתי את ההערות כפי שהן, ולעתים הוספתי דברים משלי הנמצאים בסוגריים מרובעים. הערות אלו נדפסו לראשונה בסוף ספרי, שערי תפילה ומועד, פתח תקוה, תשפ"ד, ומשמם נלקחו ונדפסו כאן.

אמירת שירת האזינו בכל יום ובזמנים נוספים

עמ' 24, אמירת האזינו: ראה מש"כ בבינה ודעת (מועדים) בענין שיר של יום (רמ"א). עמ' 29 הערה 24: רי"ח סופר בספרו תורת יעקב (לעיל עמ' 19 הערה 28) – כצ"ל. עמ' 31, אמירת האזינו בימי רב סעדיה גאון: כתב רי"מ שורקין בקונטרס 'הזיו לך', מודיעין עילית, [חמ"ד], נמצא במאגר אוצר החכמה, עמ' 21 הערה 69: "עיינ ספ' פתחי תפילה ומועד עמוד 31 המוציא לשון רס"ג ז"ל מידי משמעו ואף אם מלשונו ההווה נלמד על מנהג זמנו ודאי שדבריו מתייחסים למקדש בראשונה". ראה בדבריי עמ' 32, והבוחר יבחר.

מי עמד על הדוכן ומי עלה עליו

עמ' 89, הערה 110. יש למחוק את המלים: היינו במשנת ערכין ספ"ב, הובאה לעיל במקור א. במקום זאת יש לכתוב: משנה ערכין י ע"א. עמ' 90, הערה 113. הערה זו יש למחוק, וכך צ"ל: כוונתו למשנה ערכין ספ"ב, הובאה לעיל במקור א. מכאן שרש"י מפרש כי האמור במשנה שם "אין קטן נכנס לעזרה לעבודה אלא בשעה" וכו' מוסב גם על כהן. וכן כתב (אבל לא פירש כרש"י) גם הרמב"ם בהלכות כלי המקדש פ"ה ה"ט"ו והשווה שם עם השגת הראב"ד. ועי מבוא לנוסח המשנה עמ' 463 שכתב "אין קטן (לוי או כהן) ודברים שכתב בפשטות כה רבה הם במחלוקת רבה. והנה לפירוש ראשון של רש"י בעין יעקב מדובר שר' טרפון הכהן נמצא בדוכן הלויים כדי

להכות בחליל, וזה מותר לכהן ראה לעיל הערה 110. בפירושו השני כתב רש"י שר' טרפון היה קטן ועלה לשיר עם הלויים, ודברים אלו הם בניגוד לפירושו במשנת ערכין, ששם כתב דמיירי בקטן לוי. והנה כאן מיירי שהקטן הנעים עם אחיו הלויים, ואולי מפני זה כתב רש"י שהוא קטן, דאם היה גדול אפשר שאסור לכהן לעשות את עבודת הלויים, וכבר דנו האחרונים בשאלה אם כהן יכול לשורר.

שתיית הקפה, תה וקקאו בהלכה, ותשובת מהר"ם חביב בעניין הקפה

עמ' 109, בענין קפה: ראה בס' שלחן מלכים (בר שלום) יצא עתה לאור (רמ"א).
עמ' 112, הערה 16: כמדומני שמשקה הג'קולטי היינו כל [ההדגשה במקור] מיני משקאות הקקאו (רד"צ).

שם, הערה 17: כיום כו'. כמדומני שגם אז וגם כיום ישנם במי בורות ואינם בקפה (רד"צ).
עמ' 116, הערה 39: הוכחת מן המפתח של מעגל טוב ששתיית שוקולד היתה נפוצה כמה מונים על שתיית טיי. וזה אינו [ההדגשה במקור]. אלא משקה השוקולד היה משקה מכובד ומחירו יקר, ובכל מקום שטרחו ובזבזו מארחיו לכבדו במשקה היקר הזה, השאיר הדבר רושם אצלו וטרח להזכירו ביומנו, משא"כ משקה הטיי הזול שלא הזכיר בשום מקום שכבדוהו בשתיית טיי והוזכר פעמים מועטות ורק דרך אגב ששתה טיי בגלל מיחוש מעיים או סיבה אחרת. בדוק הרשימה שבסוף הספר ותוכח (רד"צ).

עמ' 119, הערה 48: בשעורי ציון לרח"נ [לר' <אברהם> חיים נאה, ירושלים, תש"ט] עמ' ע"א אות א' הביא ראיית המל"מ כחידוש של הגז"ר בענגיס ולע"ד קרוב לודאי גמור שלא ייחס הגרז"ב ד"ז לעצמו ומסתמא אמרו בשם אומרו ולא סיימוה קמי' דרח"נ או שלא טרח להזכירו בשם אמרו מרוב פרסומו (איני זוכר אם הערתי ע"ז לרח"נ ע"ה בשעתו) (רד"צ).

הפסקות בקריאת התורה

עמ' 138 פתיחה וסיום בדבר טוב: ראה תורת חיים סנהדרין לט ע"ב, דה"ה בסוף פרק (אולי ע"פ ברכות לא ע"א מצינו בנביאים הראשונים שסיימו דבריהם בדברי שבח ותחנונים), אף דמיירי ברשעי ישראל שירדו למדרגה התחתונה (רמ"א).

עמ' 141, הערה 18: ראה עתה מאמרי 'על היחס לחיבוריו של ר' אהרן וירמש', ירושתנו, ג (תשס"ט), עמ' רסט ואילך.

עמ' 147, מניין הפסוקים בסוף פרשה: עמד בזה זקנינו [הרב מנחם מנדל אדלר] בס' מנחם משיב נפש (עמ' 151) והוספתי שם לדבריו, וראה מש"כ שם בשם הגר"ח ק (רמ"א).

עמ' 148, מס' 1: לא מצאתי שמנהג זה יוזכר במקומות נוספים: הרי לנו מקור נוסף [כתבתיו במאמרי 'כוחם של ראשי תיבות וגימטריאות', ירושתנו, ספר שישי (תשע"ב), עמ' שנג, הערה 128]: כתב ר"י ספרין, האדמו"ר מקומרנא, בפירושו עשירית האיפה על תורת כהנים, למברג, תר"ט, דף מג ע"א: "מנהג קדמונים לומר לאל אשר שבת מכל המעשים ביום השביעי בשעת הקריאה. ביום השביעי דייקא, אבל בין השמשות היה בריאת המזיקין שאין בהם שוה פרוטה, והביניהו היטב". יש לציין כי ראשי התיבות הללו

מוזכרים בעוד ספרי חסידות שפירשום לפי דרכם, אבל דומה שלא ציינו שהיה מנהגו של הקהל לומר זאת במפורש בסוף הקריאה.

עמ' 148 שורה אחרונה: באבוד רשעים רנה: הארכתי בנינה ודעת על הל' מחללי שבת פרק יח הע' ט ועוד (רמ"א). [הפנייה זו היא למהדורה הראשונה, אבל במהד' תשע"א ראה עמ' תרטו-תרטז].

עמ' 162, סוף אות ב: איני יודע כרגע מי הם אותם מחמירין: כן דעת הפרי חדש (סי' תכג אות ב), והבאנו זאת בספר שערי תפילה ומועד עמ' 127, אות יד, ושם ציין הפרי חדש לחכמים נוספים. וכן כתב ר' יעקב חאגיז בשו"ת הלכות קטנות חלק ב, סי' רנג.

השתתפות הציבור בקריאת התורה ובקריאת מגילות

עמ' 187 כל פסוקא דלא פסקיה: כתבתי בזה מאמר בישורון [ז, תשנ"ט עמ' תריז ואילך] (רמ"א).

עמ' 189: בתרומת הדשן סי' כה. צ"ל סי' כד. ראה עוד בספר שערי תפילה ומועד עמ' 603, הערה 60.

עמ' 192 שורה 9 מלמעלה בסוף השורה צ"ל: שהרי הפסוק.
עמ' 199, הערה 57: בא"י וסת"מ [=וספרד תוגרמה מצרים]. צ"ל: וסוריא [ההדגשה במקור] תוגרמא מצרים, כמו שכתבת לנכון בעמ' 202 (רד"צ).
עמ' 201, הערה 66: טעות דפוס וצ"ל: 416-365.

על הספקות ועל החומרות בקריאת מגילת אסתר

עמ' 212. תמחה את זכר עמלק: ראה שלמי תודה (פלמן) הל' פורים, האם חוזרים על כל הפסוק. ובזה ובענין 'ולהרג' ראה בס' שערי ימי הפורים (ר"י טשזנר) (רמ"א).
עוד אחרונים כתבו בזה, ולא הארכתי. אציין רק לשו"ת רבני אירופה, ירושלים, תש"ע, סי' נו, עמ' קפב-קפד, תשובת ר"מ מאזוז.

עמ' 212: הם מבטאים דבר שאינו נכון: על כך כתב לי רד"צ הערה ארוכה וזו היא:
כמדומני שרוב האשכנזים המדברים בהברה הספרדית מבדילים בין צירה לסגול וחושבים שגם בהברה הספרדית יש הבדל ביניהם ואינם יודעים שהספרדים עצמם אינם מבדילים ביניהם. ורבים סוברים שכך צריך [ההדגשה במקור] להיות וסברתם שאם לא כן למה ישנן צורות נפרדות לצירי וסגול. (ובמבטא התימני הבדל גדול כי הסגול נקרא אצלם כפת"ח. ובניקוד העליון יש צורת סימן אחת לסגול ולפת"ח).

(אם תגזור על האשכנזים דוברי הברה ספרדית לנהוג בכל כהספרדים תכפם לומר צהרין נעמי וכן קדשים (ולא צהרין נעמי קדשים)

מנסה אני להעלות בזכרוני את הנאומים של אנשים כהרב נריה וחבריו או שבתאי דניאל וחבריו ולא משתמע לאזני אחד מהם שיאמר ספר במקום ספר.

כל (או כמעט כל) הדפוסים הישנים וכתבי הידות שכתבו פרק שיני (ביו"ד) לא היו דוברי הברה ספרדית. בלשון אחרת: כל [ההדגשה במקור] האשכנזים בדור שלפנינו שקראו (או התפללו) בחו"ל בהברה ספרדית הבדילו בין צירה לסגול וכשואמרים להם שהספרדים

אינם מבדילים מקבלים את זה כחידוש גדול. ש"מ שהבדל צירי מסגול אינו מנוגד כ"כ להברה הספרדית.

אמירת חזק ויישר כח

עמ' 219, הערה 21: לאמירה "תזכה למצות" לא מצאתי התייחסות: התייחסות רבה יש בספרי הפוסקים העוסקים בענייני ריבית ביחס לאמירה זו. ברם לא מצאתי שדנו במקורה של אמירה זו, פרט לר"י תמר, עלי תמר, ירושלמי - סדר מועד, כרך שני, אלון שבות, תשנ"ב, שקלים פ"ב ה"ה, דף כח ע"א.

עמ' 233. ברכה לגוים: ראה בספרי הנ"ל [בינה ודעת] פרק כה הערה לג. ובתוספת במהד' שניה העומדת לצאת לאור בס"ד (רמ"א). [נדפסה בשנת תשע"א].

'ונהפוך הוא': דינים ומנהגים בפורים היוצאים מן הכלל

עמ' 352. לאחר הקטע הראשון: 'עתה פרסם נ' דנציג'... נשמט מראה מקום לדבריו, ונמצא לקמן, עמ' 354 הערה 26.

עמ' 354 הערה 26: נשמט מראה מקום לסדר רב עמרם גאון, ונמצא לעיל, עמ' 354 הערה 13.

תשובה בעניין שמן שומשמן בפסח לר' רפאל ישראל קמחי

ר' יהודה גליס כתב לי שתי הערות ואלו הן:

א. בעמ' 430 נכתב "נפטר טרם זמנו בהיותו בשליחות, בין השנים תצ"ב – תצ"ד". ואילו בעמ' 431 נכתב "בתחלת החיבור כתב הרב המחבר: 'התחלתי לכתוב במירון' וכו'. בסופו הוא כותב: 'ליל ה' כ"ב בחדש טבת שנת התצ"ג הייתי בספינה" וכו'. הרי שהיה חי אף בשנת תצ"ג.

אמנם לגופם של דברים אני (ר"י גליס) מסופק מי הכותב דברים אלו בסוף הספר, האם הם מן המחבר, או מאחיו המו"ל, שהרי כבר לפני כן הוזכר "תם ושלם הספר", ולא כתב המו"ל שמוסיף עוד מאשר מצאה ידו מכתבת ידי המחבר. אך מאידך, גם לא הזכיר להדיא שהדברים יצאו ממנו.

ב. בהערה 18 נכתב: "בכרם שלמה הנ"ל עמ' יא בהערה, כתבו ששם אביו הוא ר' יוסף, ולא מצאתי מקור הדברים". מקור הדברים הוא בספר "עבודת ישראל" מהקדמתו של החכם הנעלה אחי של המחבר ז"ל, שחותרם בסופה "אני הוא המדבר במר רוחי, הצעיר אברהם בכמה"ר יוסף קמחי יצ"ו".

עמ' 431: דומה שחיבורים אלו אינם בדינו. ברם על פי הקטלוג של הספריה הלאומית בירושלים, החיבור עיני ישראל נמצא בספריה של האקדמיה ההונגרית למדעים, בודפשט, Ms. Kaufmann A 584. באותו קובץ נמצאות גם כתיבות נוספות של ר"י קמחי.

בעניין אם יוכל תושב ארץ ישראל הנמצא בחו"ל לעלות לתורה ביום טוב שני

עמ' 440: בעניין עליה לתורה ביו"ט שני: פרטים הלכתיים רבים ימצא בספר יו"ט שני כהלכתו (רמ"א).

עמ' 443 הערה 15, שורה 3: צ"ל: ש' רוזניס, קורות היהודים..., חלק ד, עמ' 387.

רמזים ודרשות ליום העצמאות

עמ' 452, הערה 12: הארכת בזה בספרי עמודים... . ההפניה היא למהדורה ראשונה, במהדורה שנייה, ירושלים, תשס"ה, העימוד השתנה וגם נוספו פרטים באותם עניינים, ולכן ההפניה למהדורה שנייה תהיה: עמ' 262-267, 585-588. עתה נוסף עוד מראה מקום והוא בספרי, עמודים בתולדות הספר העברי, הדר המחבר, ירושלים, תשע"ח, עמ' 159, 163-164.

עמ' 481. טענתם היא הכיצד יתכן שנס יום העצמאות אירע לאנשים חילוניים שאינם שומרי תורה ומצוות: ראה שערי תפילה ומועד, עמ' 624.

חילופי בגדים בין גברים ונשים במועדים מיוחדים

עמ' 485. החלפת בגדים: יצא לאחרונה ספר בדיני לא ילבש בשם לבוש מלכות (רמ"א).

למשמעות הביטויים קידוש חודש, ברכת לבנה, קידוש לבנה

עמ' 509: בענין התחדשות 'החדש': ראה בכינה ודעת (מועדים) בענין שנת החמה, ובחשמונאי ובניו פ"ב הע' 31 ככינאי לראיית האשה (רמ"א)